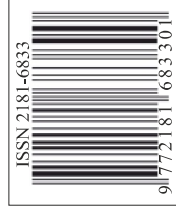

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

4
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4-son (2023-yil, may)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

<https://buxdu.uz>

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	BAQOYEVA Maftuna Shuxratovna	Maktab o'quvchilari orasida bulling holatlarini o'rganish va uni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	8
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
2.	ОЛИМОВ Ширинбой Шарофovich	Олий ўқув юртида лойиҳага асосланган таълимнинг имкониятлари	14
3.	FAYZIEVA Umida Asadovna	Pedagogik muloqot kasbiy kompetentlikning muhim omili	20
4.	RASULOVA Zilola Durdimurotovna	Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning zamonaviy usullari	24
5.	ALIMOVA Mavluda Adiz qizi	O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishning nazariy asoslari	30
6.	JABBAROV Anvar Egamovich, AXMEDOV Nurali Odilovich, AXMEDOVA Zamira Odilovna	Autocad dasturi yordamida chizma geometriya masalalarini yechishning afzalliklari	34
7.	MIRZAKULOVA Nodira Ibragimovna	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining pedagogik amaliyotini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari	40
8.	AKOBIROVA Madina Bo'ronovna	Texnologiya fani o'qituvchisidagi muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	45
9.	RO'ZIEV Rustam Ro'zimurodovich	Yong'in xavfsizligi madaniyatini masofaviy o'qitish bo'yicha elektron metodik ta'minotini yaratish	52
10.	SULTONOV Akram Ikromovich	O'sib kelayotgan yosh avlodga sifatli ta'lim-tarbiya berishda sharq va g'arb mutafakkirlari ilmiy merosidan foydalanish	59
11.	TURAYEVA Oygul Siroj qizi	Iven texnologiyasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomillashtirish	63
12.	TURDIEVA Roza Sultanmuratovna	Challenges and strategies for promoting transformational learning and critical thinking in online education in the uzbek higher education system	68
13.	XUDAYBERDIYEV Oybek Gafurovich	Umumta'lim maktabi o'quvchilarida konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning reflektiv modeli	73
14.	XUDOYBERDIYEVA Sitora Nizomiddin qizi	Modulli texnologiya asosida ixtisoslik fanlaridan o'quv materiallarini ishlab chiqish	78
15.	XUDOYQULOVA Gulshoda Baxronovna	O'quvchi shaxsiga psixologik xizmat ko'rsatishning ilmiy va amaliy imkoniyatlari	85
16.	ZARIPOV Nozimbek Nayimovich, YAXYAYEVA Shoiraxon Toxirboyevna	Enhancing students' creative abilities through computer graphics	90
17.	LUTFULLAEV M.X., DJABBAROV B.B.	Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompyuter imitatsion modellardan foydalanish malakasini	95

		shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari	
18.	<i>ДЖУМАЕВА Наргиз Иркиновна</i>	Вопросы компетенции и креативности педагога в образовательном процессе	102
19.	<i>НИФМАТОВА Шоҳсанам Набижон қизи</i>	Консультация жараёнида ўзини-ўзи англашнинг ташкилий-психологик босқичлари	107
МАКТАБГАЧА ВА BOSHLANG‘ICH TA’LIM			
20.	<i>ADIZOVA Nigora Baxtiyorovna</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent fikrlashlarini rivojlantirish	112
21.	<i>JUMAYEVA Habiba G‘aforovna</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	117
22.	<i>SHODIYEVA Mehribon Amin qizi, AXMEDOVA D.B.</i>	Didaktik adabiyot – boshlang‘ich sinf o‘quvchilari estetik dunyoqarashini boyituvchi manba	122
23.	<i>СИДДИҚОВА Санобар Хайдаровна</i>	Кичик мактаб ёши ўқувчиларида ижодий салоҳиятини ривожлантириш асослари	126
24.	<i>OMONOVA Dildora Nekmurod qizi</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish	132
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH			
25.	<i>AXMEDOVA Dildora Bahodirovna, YOQUBOVA Bonuoy Alisher qizi, YOQUBOVA Hilola Asrorjon qizi</i>	Boshlang‘ich sinflarda tinish belgilarining to‘g‘ri qo‘llanilishini o‘rgatish asosida o‘quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish	136
26.	<i>KAMBAROVA Saodat Irkinovna</i>	“Muallif pozitsiyasi”ni o‘rganish – badiiy asarni tushunish omili sifatida	140
27.	<i>KHASANOVA Maftuna Sherali kizi</i>	Teaching vocabulary to adult learners using the communicative approach	145
28.	<i>MIRZAYEVA Nasiba Bakhtiyar kizi</i>	The importance of communicative approach in second language acquisition	149
29.	<i>RADJABOVA Jayron Ikram qizi</i>	Teaching English by using interactive methods	153
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
30.	<i>SAPARBAEV Tajibai, KUTKELDIYEVA Elzira Orazbekovna, KAKHKHOROV Siddik Kakhkhorovich, JURAEV Khusniddin Oltinboyevich</i>	Determination of the surface tension coefficient of a liquid using virtual technologies	158
31.	<i>MAMATOXUNOVA Yulduzxon Abduraimjon qizi</i>	Laplas teoremasini muammoli ta’lim metodlaridan foydalanib o‘qitish	165
32.	<i>NABIYEVA Dilfuza Temirovna</i>	Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasining umumiy masalalarini o‘rganishda talabalarni ma’naviy faoliyatga umumpedagogik tayyorlashning imkoniyatlari	169

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT				
33.	MO‘MINOV <i>Ilxomovich</i>	Feruzjon	Yoshlar futbolida trenirovka jarayonlarini rejalashtirishning yangicha yondashuvlari	175
34.	ЖУРАЕВ <i>Мухаммедович</i>	Воҳиджон	Ёш курашчиларнинг мусобақа олди машғулотлар юкламаларининг хусусиятлари	181
SAN‘AT				
35.	ABDIEVA Gulara <i>Babaniyazovna</i>		Tikuv buyumlarini loyihalash usullarini o‘quv jarayonida qo‘llash texnologiyasi	186
36.	IBATOVA Nigora <i>Istamovna</i>		Qalamtasvir fanini o‘rgatishda o‘quvchilar kasbiy mahoratini oshirish usullari	191
37.	RIZOYEVA Muslima <i>Raxmonovna</i>		Umumta’lim maktabining yuqori sinflarida tasviriy san’at darslarini san’at tarixi bilan integrasiyalashning pedagogik imkoniyatlari	195
38.	БЕГНАЗАРОВ Шамшир <i>Маримбаевич</i>		Ёшлар маданиятини шакллантиришда Камолiddин Беҳзод асарларининг ўрни	200
IQTISODIY TA’LIM VA TARBIYA				
39.	НАРЗУЛЛОЕВА Феруза <i>Фатуллоевна</i>		Иқтисодий фанларни ўқитиш жараёнида замонавий технологияларни тадбиқ этишнинг педагогик зарурияти	204
MA’NAVIYAT VA TARBIYA				
40.	ISMATOVA Nigina <i>Vaxodirovna</i>		Oilada yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning usul va vositalari	209
41.	RAXMONOVA Gullola <i>Shavkatovna</i>		Talabalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda kompetensiyaviy yondashuv usullari	214
42.	ЖАББОРОВ Хазрат <i>Хусенович</i>		Миллий тарбия фазилатларини шаклланганлик даражалари	219
43.	ҲОМИДОВ Хусниддин <i>Кунайсинович</i>		Талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда жамоат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш механизмини такомиллаштиришнинг омиллари	227
44.	MUSINOVA Nozira <i>Mirjadjanovna</i>		“Oila psixologiyasi” fanini o‘qitishda oilada bolani milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash omillari	234
PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI				
45.	БОЗОРОВА Рўзигул <i>Шарофевна</i>		Имом ал-Бухорий хадисларида меҳр ва таълим тарбия масаласи	238
46.	ASLONOV Madamin <i>Mansurovich</i>		“Buxoro maorifi uyi”da tashkil etilgan to‘garaklar faoliyati hamda uning yetuk mutaxassislarini yetishtirib berishdagi ijobiy ta’siri	243
47.	ҲАКИМОВА Фазолат <i>Хошимовна</i>		Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари психологик қарашларининг бола тарбиясидаги аҳамияти	248

“MUALLIF POZITSIYASI”NI O‘RGANISH – BADIY ASARNI TUSHUNISH OMILI SIFATIDA

Kambarova Saodat Irkinovna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrası dotsenti, ped. fan. fals. dok. (PhD)

saodatkambarova542@gmail.com

Maqolada badiiy asar mazmunini idrok eta oladigan, unda ifodalangan muallif pozitsiyasini aniqlay oladigan malakali kitobxon tarbiyasi masalasi yoritiladi. Asar tahlilida o‘quvchining nafaqat voqea tomonini, balki asar qurilishining tashqi mantig‘ini ham anglashi, ichki semantik aloqalarini va unda ifodalangan muallif pozitsiyasini tushuna olishi kabi jihatlarga e’tibor qaratiladi. Badiiy matnni tahlil qilish vositasi sifatida “muallif pozitsiyasi” tushunchasidan foydalanish, “muallif strategiyasi” tushunchasini ifodalashning mumkin bo‘lgan usul va shakllari tizimini aks ettiruvchi kategoriya sifatida ko‘rib chiqish muallifning asardagi o‘rni, o‘quvchilarda san‘atdagi muallif dunyoqarashi ko‘rinishlarining xilma-xilligi va murakkabligi to‘g‘risida yaxlit qarashni rivojlantirishni ta’minlashi masalasi yoritiladi. Shuningdek, muallif pozitsiyasini tushunishga ta’sir etuvchi omillar, xususan, tayyorgarlik, shakllantiruvchi va o‘quvchilarni asardagi muallif o‘rnini tushunishga olib borish bosqichlarini tashkil etish masalasiga ham e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: muallif pozitsiyasi, muallif strategiyasi, muallif o‘rni, muallif dunyoqarashi, badiiy matn, mikrokontekst, badiiy idrok, kontekstual yondashuv.

ИЗУЧЕНИЕ “АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ” КАК ФАКТОР ПОНИМАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье затрагивается вопрос воспитания квалифицированного читателя, способного воспринимать содержание художественного произведения и определять выраженную в нем авторскую позицию. При анализе произведения внимание уделяется таким аспектам, как восприятие читателя, внешняя логика повествования, его внутренние смысловые связи и выраженную позицию автора. Интерпретируется использование понятия «авторская позиция» как средства анализа художественного текста, рассмотрение системы возможных способов и форм выражения понятия «авторская стратегия» как категории, отражающей место автора в произведении, авторское мировоззрение в искусстве вопрос обеспечения развития целостного представления о многообразии и сложности. Также уделяется внимание факторам, влияющим на понимание авторской позиции, в частности, вопросу подготовки, формирования и организации этапов, ведущих читателей к пониманию авторской позиции в произведении.

Ключевые слова: авторская позиция, авторская стратегия, авторская роль, авторское мировоззрение, художественный текст, микроконтекст, художественное восприятие, контекстуальный подход.

STUDYING THE "AUTHOR'S POSITION" AS A FACTOR OF UNDERSTANDING THE WORK OF ART

The article describes the issue of educating a qualified reader who can perceive the content of a work of art and determine the position of the author expressed in it. In the analysis of the work, attention is paid to aspects such as the reader's ability to understand not only the side of the story, but also the external logic of the construction of the work, its internal semantic connections and the position of the author expressed in it. Using the concept of “author's position” as a means of analyzing the artistic text, considering the system of possible ways and forms of expressing the concept of “author's strategy” as a category reflecting the author's place in the work, the author's worldview in art the issue of ensuring the development of a holistic view of the diversity and complexity of the. Also, attention is paid to the factors affecting the understanding of the author's position, in particular, to the issue of preparation, formation and organization of stages leading readers to understand the author's position in the work.

Keywords: author's position, author's strategy, author's role, author's horizon, literary text, microcontext, literary perception, contextual approach.

Kirish.

Hozirgi globallashuv sharoitida ma’nan va jismonan yetuk shaxsni tarbiyalashda yuqori ta’lim natijalarini bera oladigan pedagogik vositalarni izlash muammosi mavjud bo’lib, bu umumiy o’rta ta’lim tizimi uchun ham dolzarbdir. Ushbu maqsad meta-predmet natijalariga erishish va o’rganilayotgan fanlar mazmunini tashkil etuvchi ilmiy bilimlarni o’zlashtirishni taqozo etadi.

Adabiy ta’lim berishda insonparvarlik sikli, jumladan, o’quvchi shaxsiyati, uning madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish alohida o’rin tutadi. Har qanday ma’lumot manbai bilan ishlashda nafaqat faktik materialni o’zlashtirish, balki unga xos yashirin ma’nolarni ochib berish va izohlash ham zarur bo’ladi. Adabiyotni fan sifatida o’qitishda o’quvchilar faol aqliy faoliyatni talab qiladigan eng murakkab matn turlaridan biri – badiiy asar matni bilan ishlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida adabiyotni fan sifatida o’qitish o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lib, bu jihatlar o’quvchilar tomonidan san’at asarini idrok etishda namoyon bo’ladi. Ularning fikrlashlari ma’lum bir tanlangan mavzu uchun xos bo’lgan xususiyatlar bilan belgilanadi, shuning uchun mazkur jarayonda kontekstga tayaniladi.

O’zbek adabiyotini o’qitish metodikasida mazkur masala U.Dolimov, A.Zunnunov, Q.Yo’ldoshev, S.Matchonov, M.Mirqosimova, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova, V.Qodirov, E.Abduvalitov, N.Yo’ldoshevalarning tadqiqot ishlarida, asosan, adabiyot o’qitishda yangilangan pedagogik tafakkur, o’quvchilarning adabiy tahlil ko’nikmalarini rivojlantirish, mustaqil ishlarni tashkil etish, mustaqil fikrlashga o’rgatish, mumtoz asarlarni o’rganish, vatanparlik ruhida tarbiyalash, adabiyotni qiyosiy yo’sinda o’rganish muammolari doirasida tahlilga tortilgan.

Adabiyotshunoslik, germenevtika, adabiyot o’qitish metodikasi yutuqlari asosida badiiy asarda muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqishning metodik tizimi nazariy jihatdan asoslangan. U o’z ichiga tayyorgarlik (idrok etishga tayyorgarlik va asarni tushunish), nazariy (adabiy-nazariy tushunchalarni tahlil qilish), shakllantirish (badiiy matn bilan ishlashda muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish, mikrokontekstlarni tahlil qilish algoritmi) va umumlashtirish kabi faoliyat turlarini o’z ichiga olishi olimlar tomonidan maxsus tadqiq etilgan.

Bu borada ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, badiiy asarlar, xususan, epik asarlarda muallif o’rnini tushunish muammosi rus metodistlari A.M.Antipova, G.I.Belenkiy, O.Yu.Bogdanova, G.A.Gukovskiy, S.A.Zinina, T.F.Kurdyumova, S.A.Leonova, M.A.Ribnikova, L.I.Petriyeva, M.A.Snejnovskaya, V.F.Chertov kabi olimlar tomonidan adabiy ta’limning boshqa masalalari bilan birgalikda ko’rib chiqilgan.

“Muallif pozitsiyasi” tushunchasi L.A.Zabrodina, V.A.Limerova, V.G.Maransman, N.Ya.Meshcheryakova, I.V.Rogojinalarning tadqiqotlarida alohida metodik muammo sifatida o’rganilgan.

Badiiy asarda muallif dunyoqarshining namoyon bo’lishi muammolariga doir adabiy tadqiqotlar M.M.Baxtin, S.A.Baikova, N.S.Valigina, V.V.Vinogradova, V.E.Xalizinalar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Shu kunga qadar adabiyot o’qitishda “muallif pozitsiyasi”ni tushunish va bunda kontekstual yondashuvdan foydalanish imkoniyatlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu borada metodist Yu.A.Zevakina ta’kidlaganidek, “Muallif pozitsiyasi zamonaviy adabiy tanqidda muallifning tasvirlangan voqelikka munosabati sifatida qaraladi, zero, uni tushunmay turib, badiiy asar mazmunini anglab bo’lmaydi” [5; 112-b.].

Biz bu borada N.D.Tamarchenko tomonidan ilgari surilgan “har qanday ilmiy tushunchani va ularning butun tizimini san’at asarlarining ma’nosini talqin qilishning amaliy muammolarini hal qilishga moslashtirish” [4; 6-b.] ekanligi haqidagi fikrlariga qo’shilamiz.

Fikrimizcha, “muallif pozitsiyasi” tushunchasiga badiiy asarni tahlil qilish va shunga mos ravishda uning mazmunini anglash vositasi sifatida qarash mumkin. Shu kunga qadar o’zbek adabiyotini o’qitish bo’yicha amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish muammosi alohida metodologik muammo sifatida o’rganilmaganligi sababli muallif pozitsiyasi konsepsiyasining metodik tizimini ishlab chiqish va batafsil tavsiflash zarurati tug’ildi. Muammoni rus adabiyotini o’qitish misolida tadqiq qilgan rossiyalik D.A.Mazilina umumiy o’rta ta’lim tizimida “muallif pozitsiyasi” tushunchasini o’rganishning dolzarbligini quyidagilarda ko’rsatadi:

1) badiiy asar mazmunini idrok eta oladigan, unda ifodalangan muallif pozitsiyasini aniqlay oladigan malakali kitobxonni shakllantirish zarurati; 2) o’quvchilarning har xil turdagi manbalardagi ma’lumotlar bilan malakali ishlash qobiliyatiga qo’yiladigan talablar, ularga xos bo’lgan ma’noni tushunishi; 3) “mualliflik pozitsiyasi” konsepsiyasi muammosi bo’yicha maxsus tadqiqotlarning yo’qligi va h.k. [2; 6-b.].

Bu haqda A.M.Levidov biroz boshqacha triadani beradi: “muallif – tasvir – o’quvchi” – tushunish,

idrok etish va talqin qilishda aks ettirilgan tasvir ustida ishlashning har qanday tajribasi muhimligini ta’kidlaydi. “Muallif – obraz – o’quvchi – bu uning markazida badiiy tasvir bo’lgan yagona tizim. Aynan shu yerda – badiiy tasvirda ularning ijodiy yo’llari birlashadi, uchrashadi ...” [1; 350-b.]. Zero, o’quvchining badiiy obrazni idrok etishi, tahlil qila olishi, uning estetik qiymatini qadrlay olishi asarni anglash va talqin etishda hal qiluvchi omil bo’ladi.

Muallif pozitsiyasini tushunishda talqin qilish tushunchasi badiiy asar talqinini amalga oshirishning muhim shartidir. V.E.Xalizinaning fikricha, tushunish fermenevtikaning asosiy tushunchasi sifatida predmetni yaxlit holda intuiitiv tushunish va to’g’ridan-to’g’ri tushunish; uni ratsionalizatsiya qilish, tahliliy tushuntirish asosida yuzaga keladigan talqindir [8; 140-b.].

Tahlil va natijalar.

O’quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmasdan adabiy ta’lim maqsadlariga erishish mumkin emas. Shu munosabat bilan biz adabiy ta’limga doir me’yoriy hujjatlar talablarini tahlil qilish; o’quvchilarning badiiy asarni idrok etishida ularning fikrlash turining o’ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqdik va ushbu faoliyat sohasiga xos bo’lgan xususiyatlarni aniqlashga harakat qildik.

Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standartiga muvofiq o’quvchilar bilim, ko’nikma va malakalariga qo’yladigan talablar orasida tayanch va fanga oid kompetensiyalar ajratilgan. Tayanch kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi, asosan, umumta’lim fanlariga tegishli bo’lib, ular adabiyotni ham o’z ichiga oladi; fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish, mos ravishda, fan siklining subyektlari bo’lishi kerak.

“Milliy o’quv dasturi” loyihasida adabiyotni o’qitishga doir kompetensiyalar qatoriga quyidagilarning kiritilishi muallif pozitsiyasini anglashga doir ko’nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilishi qayd etilgan:

AK1: asarning asosiy va ikkilamchi g’oyasini (g’oyalarini) aniqlaydi va munosabat bildiradi, bunda adabiyot va boshqa fanlardan olgan bilimlariga, shu jumladan, asar yaratilgan kontekst (tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, adabiy) haqidagi bilimlariga hamda o’z hayotiy tajribasiga tayanadi;

AK2: asardagi eksplitsit (ochiq aytilgan) va impitsit fikrlarni (tagma’nolarni) ilg’aydi, asardan xulosalar chiqaradi va bu xulosalarini asoslab beradi;

AK3: asarning syujetini tushunadi, syujet elementlarini ajratadi va asarning qurilishiga munosabat bildiradi;

AK4: muallif qo’llagan badiiy tasvir va ifoda vositalarini, shuningdek, lingvistik (leksik, grammatik, fonetik) xususiyatlarni tahlil topadi hamda ularni asarda qo’llashdan ko’zlangan maqsadni, ularning o’quvchiga ta’sirini tushuntirib beradi;

AK5: asardagi obrazlarni tahlil qiladi, ularga munosabat bildiradi hamda munosabatini matn, boshqa manbalar va hayotdan olingan misollar yordamida asoslab beradi;

AK6: asarning turli talqinlarini (masalan, kino, teatr, tasviriy san’atdagi talqinlarini) solishtirib, o’xshash va farqli jihatlarini aytadi, munosabat bildiradi;

AK7: o’qilgan asarlar tahlili (shu jumladan, qiyosiy tahlili) asosida ijodiy va tahliliy matnlar yaratadi, bunda turli lingvistik va ekspressiv vositalardan o’rinli foydalanadi hamda mantiqiy izchillikka rioya qiladi [6; 25-b.].

Yuqorida keltirilgan kompetensiyalar avvalgi dasturlardagiga qaraganda aniqroq belgilangani bilan farqlanadi.

O’quvchilar har xil turdagi axborotlar bilan ishlash ko’nikmalarini egallashlari, ularni tahlil qilishlari, o’z faoliyatini tashkil eta olishlari, rejalashtirishlari va tashkil etishlari kerak bo’ladi. Bu ham axborotlar bilan ishlash kabi kompetensiyalarning mazmunida aks etadi.

Adabiyotni o’qitish natijalarini baholashda iqtidorli o’quvchilarni aniqlash bo’yicha adabiy tanlovlar tashkil etish; turli janrlardagi asarlarni mutolaa qilish; adabiy ta’lim jarayonini ta’minlash uchun zarur bo’lgan hujjatlarni yuritish va rasmiylashtirish; adabiy ta’limni metodik ta’minlash (masalan, pedagogik tajribani tizimlashtirish va o’qitish usullari va vositalarini to’g’ri tanlash) alohida o’rin tutadi.

Fanga oid kompetensiyalar o’qituvchidan kundalik hayotda adabiyotning rolini oshirish, adabiy ta’lim jarayonini tartibga solish, metodbirlashmalar, to’garaklar va fakultativlarni tashkil etish va olib borish qobiliyatini talab qiladi. Muayyan janr va uslubdagi badiiy asarlarni o’rganish va ijro etishda improvizatsiya qilish, tadqiqot faoliyatida ishtirok etishni ham shart qilib qo’yadi.

Adabiy ta’lim maqsadlariga erishish auditoriyaning xususiyatlari, uning kognitiv ehtiyojlarini hisobga olmasdan mumkin emas. Adabiyotdagi boshlang’ich bilim, ko’nikma va malakalar darajasi, kontingentning o’ziga xosligi, tafakkur turi idrok etish va shunga mos ravishda har qanday badiiy asarni tushunish qobiliyatiga ta’sir etuvchi hal qiluvchi omillardir.

O’quvchilik inson hayotidagi murakkabroq davr hisoblanadi. Zero, aynan shu davrda u hayotdagi

o‘rni, o‘zi qiziqqan sohada amalga oshirish istagini belgilaydi va faol izlanadi. O‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlari tufayli ma‘lum bir o‘quv mavzusidagi materialni idrok etishlariga u yoki bu tarzda ta‘sir qiladigan fikrlash turiga ega.

Kuzatishlarimiz asosida aytish mumkinki, badiiy asar ma‘nosini tushunish va muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqishda quyidagilarga tayanish maqsadga muvofiq:

– zamonaviy adabiy tanqidagi muallifning subyektivligi haqidagi qarashlarni hisobga olish, badiiy matnni tahlil qilish, badiiy mazmun va shaklning asosiy toifalari, xususan, “muallif strategiyasi” tushunchasi bilan aloqasini o‘rnatish uchun vosita sifatida foydalanish;

– badiiy matn mazmunini idrok etish tabiatining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi germevntik tamoyillarni hisobga olish: bosqichlar, matnlararolik, tushunishning polivariantligi, mulohaza yuritish, dialog, talqinning adekvatligi, idrok etuvchi ongga yo‘naltirish;

– o‘quvchida muallif pozitsiyasini tushunishga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash (asarlarda muallif pozitsiyasining ifodalash darajasi; matnda ifodalangan muallif pozitsiyasi haqidagi fikrlarning deformatsiyalanish omili va h.k.);

– muallifning badiiy asardagi o‘rnini adabiyot vositasida belgilash mumkin bo‘lgan yo‘llari haqida muhim g‘oyalarni shakllantirishga yordam beradigan kontekstual va madaniy asoslangan yondashuvlarni amalga oshirish;

– badiiy asardagi muallif pozitsiyasi konsepsiyasining metodik tizimini ishlab chiqish va h.k.

“Muallif pozitsiyasi”ni aniqlash muammosi muallifning badiiy asardagi pozitsiyasini tushunishda adabiy-nazariy tushunchalarni, asarda va alohida mikrokontekstlarda muallif pozitsiyasini ifodalash shakllarini tahlil qilishni; ko‘rib chiqilayotgan mikrokontekstda muallif pozitsiyasini aniqlashga e‘tibor qaratgan holda o‘qishni sharhlashni; muallif pozitsiyasini tushunishda assotsiatsiyalarni tanlash hamda muallif pozitsiyasiga doir talqinlarni yaratish va dalillarini taqdim etish kabi vazifalarni bajarishni taqozo etadi.

Muallif ongining namoyon bo‘lishiga oid adabiy tushunchalarni o‘rganish uchun taklif etiladigan materiallar, ya‘ni jadval, muammoli, tadqiqotchilik, ijodiy xarakterdagi guruh va individual topshiriqlar badiiy asar va o‘quvchilar kontingentining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi zarur. Bunda quyidagilar nazarda tutiladi:

1. “Muallif pozitsiyasi” tushunchasi uning badiiy mazmun va shaklning asosiy kategoriyalari, jumladan “muallif strategiyasi” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Muallif strategiyasi – badiiy asarda muallif pozitsiyasini ifodalashning mumkin bo‘lgan usullari yig‘indisini aks ettiruvchi universal kategoriya bo‘lib, o‘quvchilarda muallif niyatining badiiy matnda timsoli rang-barangligi va murakkabligi haqida yaxlit tasavvurni shakllantirish imkonini beradi.

2. Muallif pozitsiyasining timsoli shakllarini aniq ko‘rsatib berish asar mazmunini tushunish uchun zarur sharoit yaratadi. Shu asosda barqarorlik, intertekstuallik, polivariant tushunish, aks ettirish, dialog, talqinning adekvatligi kabi tamoyillar metodik tizimga kiritilishi kerak.

3. Muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish metodologiyasini samarali amalga oshirishda: o‘quvchilardagi o‘qishga qiziqishning yo‘qligi; matnni tushunishda yuzaga keladigan psixologik to‘siqlar; matnning mazmun toifalari bo‘yicha nazariy bilimlarning pastligi; matnda muallif pozitsiyasini ifodalash darajasi; matnda ifodalangan muallif pozitsiyasi haqidagi fikrlarni deformatsiya qilish kabi muammolarni bartaraf etish maqsadga muvofiq.

4. Adabiyot o‘qitishda kontekstual, madaniy va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni amalga oshirish o‘quvchilarda muallif ongini gavdalandirishning mumkin bo‘lgan shakllari haqidagi g‘oyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Muallif pozitsiyasi konsepsiyasi bo‘yicha metodologiya, unga oid nazariy va metodik qoidalarga tayangan holda, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinfida S.Ahmadning “Ufq” trilogiyasidan berilgan “Qochoq” nomli parchani [3;187–210-b.] o‘rganish uchun alohida tizimga asoslandik. Dastlabki *tayyorgarlik bosqichida* o‘quvchilarda yozuvchi shaxsiyati, badiiy dunyosining o‘ziga xosligi haqida dastlabki tasavvurlar shakllantirilishi ko‘zda tutildi. O‘quvchilar yozuvchi qaysi asarlarni yaratgani, uning hayoti asarlarida niyatining aks etishiga qanday ta‘sir qilgani haqidagi ma‘lumotlar bilan tanishtiriladi.

Adib hayoti va ijodidagi muhim fakt va davrlarni ko‘rib chiqish bosqichi illyustrativ materiallar: yozuvchi portreti, oilaviy yoki hayoti chambarchas bog‘liq bo‘lgan joylar fotosuratlarini, mahbusdaligida rafiqasi S.Zunnunova bilan yozishgan maktublaridan foydalanishni ham taqozo etadi. Bu yerda o‘quvchilar yozuvchi hayoti va asarlarida voqelikni qanday aks ettirishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rishlari muhim. Yozuvchi hayoti va ijodi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunmay turib, o‘quvchilar muallif niyati va dunyoqarashining matnda aks etishi haqida gapirishga tayyor bo‘lmaydi. Aynan o‘quvchilarning yozuvchi shaxsi va taqdiri haqidagi tasavvurlari asosida ularda tarjimai hol muallifi va uning estetik kategoriyasi, ong

tashuvchisi sifatidagi farqi haqidagi tushunchalarni shakllantirish mumkin.

Ijtimoiy muhit va sharoitlar insonlarning xatolarida har doim ham aybdor emas, muammo odamlarning oʻzida. Yozuvchining sirlari juda koʻp. U oʻzi tasvirlagan voqelikka toʻgʻridan-toʻgʻri baho bermaydi, lekin har bir asarida hamisha eng yuqori qadriyatlar, ezgulik, rahm-shafqat va haqiqat tarafida boʻladi. Muallif haqiqatning eng qorongʻu va eng xunuk, dahshatli tomonlarini va insonning ichki dunyosini yoritishga tayyor boʻlgan yoʻl tasvirda oʻquvchi bilan koʻpincha sukut saqlashni afzal koʻradigan mavzularda suhbat qurishga tayyor turadi.

Oʻquvchilar tahlil jarayonida yozuvchi ijodining tabiati qanday oʻzgarib borishi, dunyoqarashi badiiy asarlarda qanday aks etishini tushunib boradilar. Umuman olganda, yozuvchi tarjimai holi va ijodi bilan tanishtirishga bagʻishlangan darslarning maqsadidan biri oʻquvchilarni muallif pozitsiyasini tushunishga tayyorlashdir.

Demak, adib umrbayoni va ijodini oʻrganish uchun badiiy asarni oʻrganish tamoyili yozuvchining butun ijodi kontekstida amalga oshiriladi. Keyingi *shakllantiruvchi bosqich*da mazkur asarni tahlil qilishning muhim jihati – muallif pozitsiyasi va uni bilish yoʻllarini aniqlash ekanligini ajratib olamiz. Dars avvalida tasvirlangan voqelik syujet, tasvirlar tizimi, ularning bir-biri bilan oʻzaro taʼsiri va badiiy tafsilotlarni oʻz ichiga olishini aniqlaymiz. Bularning barchasi birgalikda asar mavzusi, muammosi va gʻoyasini ochib beradi, muammo va gʻoya muallifning pozitsiyasini aks ettiradi.

Oʻquvchilarni asardagi muallif oʻrnini tushunishga olib borish bosqichida syujet yordamida muallif pozitsiyasini ifodalash va personajlarning oʻzaro taʼsiriga ahamiyat beriladi. Bu borada metodist D.A.Mazilina G.M.Fridlanderning gʻoyasiga tayanishni maʼqul koʻradi. G.M.Fridlanderning fikricha, “Avvalo, hikoya nasrida muallifning nuqtayi nazari – personajlarni guruhlashda, ular oʻrtasida yuzaga keladigan munosabatlarda, ularning personajlari va taqdiri taraqqiyoti mantigʻida ifodalanadi... Va bu muallifning nuqtayi nazari romanning umumiy suyet tuzilishini va individual personajlar talqinini belgilaydi” [7; 190–191-b.]. Biz ham mazkur qarashlarga qoʻshilgan holda asarda muallif pozitsiyasini ifodalash shakllarini tahlil qilish alohida mashgʻulotlar tashkil etishni, topshiriqlar, insholar, viktorina uchun savollar, jadvallar va diagrammalar variantlari kabi didaktik materiallarni samarali va tizimli qoʻllash maqsadga muvofiqligini taʼkidlaymiz.

Xulosa.

Yuqoridagi fikrlardan maʼlum boʻladiki, badiiy asardagi har bir qahramon ongi uning shaxsiyatidan ajralmas boʻlgan maʼlum bir gʻoyaning tashuvchisi, ichki kechinmalari va har bir voqea uning xarakteristikasi uchun muhim, ramziydir. Asarning biror oʻrnida bevosita muallif baholari, toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalangan fikrlar yoʻq. Oʻquvchi barchasini faqat asarni oxirigacha oʻqib chiqish orqaligina tushunishi mumkin. Xulosa qilganda, asar qurilishining turli darajalari: tasvirlar tizimi, syujet qurilishi, janrning oʻziga xosligi, muammolar, nizolar, psixologizmning oʻzaro taʼsirini anglamay, muallif pozitsiyasini tushunib boʻlmaydi.

Adabiyotlar:

1. Левидов А.М. Автор – образ – читатель / А.М.Левидов. – 2-е изд., доп. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1983. – С. 326.
2. Мазиллина Д.А. Понятие “авторская позиция” как инструмент анализа литературного произведения в профессиональных образовательных организациях: Автореф. ...дисс. канд. пед. наук. – М., 2018. – 32 с.
3. Olim S., Ahmedov S., Qoʻchqorov R. Adabiyot. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashroyto-matbaa ijodiy uyu. – 352 b.
4. Тамарченко Н.Д., Тюпа В.И., Бройтман С.Н. Теория художественного дискурса. Теоритическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 512 с.
5. Зевакина А.Ю., Петриева Л.И. Специфика изучения литературы в средних профессиональных образовательных учреждениях социально-экономического профил. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 177 с.
6. Umumiy oʻrta taʼlimning Adabiyotdan “Milliy oʻquv dasturi”. – Loyiha – 2021. – Toshkent. – 62 b.
7. Фридендер Г.М. Реализм Достоевского. – М.: 1964. – С. 190-191.
8. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – М.: Высш. шк., 2007. – С. 140.